

UNIVERSITATEA “BABEȘ-BOLYAI”
CLUJ-NAPOCA
FACULTATEA DE ISTORIE ȘI FILOSOFIE
ȘCOALA DOCTORALĂ DE FILOSOFIE

Filosofie și teologie
la Universitatea din Viena în secolul al XV-lea:
Cazul lui Thomas Ebendorfer

REZUMATUL TEZEI DE DOCTORAT

Conducător de doctorat:
Prof. univ. dr. ALEXANDER BAUMGARTEN

Student-doctorand:
CURUȚ IOANA FLAVIA

2021

Cuprins

Introducere.....	3
Capitolul 1: Societate și discurs academic în Viena secolului al XV-lea.....	11
1.1. Erezie și logică în secolele XIV-XV.....	12
1.2. Facultatea de Teologie și ‘Comentariul vienez de grup’.....	19
1.3. Thomas Ebendorfer: Un profil intelectual.....	23
1.4. Comentariul la <i>Sentințe</i> al lui Thomas Ebendorfer.....	27
1.4.1. Natura și ordinea lecturilor sentențiare ale lui Ebendorfer.....	29
1.4.2. Lectura lui Ebendorfer la Cartea I.....	30
1.4.3. Lectura lui Ebendorfer la Cartea IV.....	37
1.4.4. Lectura lui Ebendorfer la Cartea II.....	39
1.4.5. Lectura lui Ebendorfer la Cartea III.....	40
1.4.6. Structura și cuprinsul lecturilor sentențiare ale lui Ebendorfer.....	43
1.4.7. Sursele lui Ebendorfer și citările din teologi universitari.....	44
1.5. Concluzii.....	48
Capitolul 2: Thomas Ebendorfer și triumful teologiei la Viena.....	50
2.1. Teologia ca știință.....	50
2.1.1. Teologia deductivă (Aquinas și Scotus).....	51
2.1.2. Teologia declarativă (Durand, Auriol și Ockham).....	55
2.1.3. Concepția lui Rimini asupra teologiei ca credință dobândită.....	61
2.1.4. Ebendorfer și VGC despre teologia ca știință.....	67
2.1.4.1. Al doilea prolog al lui Ebendorfer (q. 3, a. 1).....	70
2.1.4.2. Al doilea prolog al lui Ebendorfer (q. 3, a. 3).....	75
2.2. Teologia ca știință practică.....	86
2.2.1. Cele cinci etape ale versiunii VGC a Prologului, q. 2.....	89
2.2.2. Autori vienezzi despre natura teologiei.....	98
2.2.3. Autori vienezzi despre subiectul teologiei.....	104
2.3. Concluzii.....	113
Capitolul 3: Thomas Ebendorfer despre raportul dintre teologie și filosofie.....	114
3.1. Raportul dintre teologie, filosofie și logică.....	115
3.2. Dezbateră în jurul lui <i>virtus sermonis</i>	127

3.2.1. Contextul istoric.....	128
3.2.2. Ebendorfer despre <i>virtus sermonis</i>	132
3.3. Concluzii.....	141
Capitolul 4: Thomas Ebendorfer și comunitățile religioase heterodoxe.....	143
4.1. Celălalt: Husiții.....	143
4.2. Celălalt: Evreii.....	147
4.2.1. Evreii și indemonstrabilitatea Trinității.....	153
4.2.2. Teologie trinitară și logică aristotelică.....	160
4.2.3. Botezul forțat și alte referințe la evrei și la iudaism.....	171
4.3. Concluzii.....	178
Concluzii finale.....	180
Anexa 1: Thomae Ebendorfer <i>Tabula quaestionum in quattuor libros Sententiarum</i>	193
Anexa 2: Listă de citări.....	204
Anexa 3: <i>Quaestiones communes in Primum Sententiarum</i> , Prologus, Q. 2.....	206
Anexa 4: Ilustrare a celor cinci etape ale VGC, Prologus, Q. 2.....	236
Anexa 5: Thomae Ebendorfer <i>In I Sententiarum</i> , Prologus.....	240
Anexa 6: Henrici de Langenstein <i>Nota de Iudaeis</i>	251
Anexa 7: Referințe la evrei și iudaism în comentariul sentențiar al lui Ebendorfer.....	252
Bibliografie.....	262
1. Manuscrise.....	262
2. Surse primare.....	262
3. Ediții ale operelor lui Ebendorfer.....	266
4. Surse secundare.....	266
5. Surse online.....	281

Cuvinte-cheie

Thomas Ebendorfer de Haselbach, Universitatea din Viena, comentarii
sentențiare vieneze, prolog, Comentariul vienez de grup, teologia ca știință,
teologia ca știință practică, raportul între teologie și filosofie, *virtus sermonis*,
Henricus de Oyta, husiți, Jean Gerson, evrei, indemonstrabilitatea Trinității,
Henricus de Langenstein, universalitatea logicii aristotelice, botezul forțat

Rezumat

Această teză de doctorat este o explorare a comentariului sentențiar al lui Thomas Ebendorfer de Hasselbach și un efort de înțelegere a modului în care teologii vienezi au negociat conflictul dintre teologie și filosofie în contextul religios plural al primelor decade ale secolului al XV-lea. Angajarea într-o asemenea cercetare, concentrată pe o figură vieneză mai puțin studiată a secolului al XV-lea, poate conduce la o înțelegere mai profundă a mecanismelor implicate în influența sferei istorice asupra discursului academic și asupra transmiterii cunoașterii.

Noutatea cercetării mele provine din natura surselor primare care constituie obiectul principal al cercetării, mai precis comentariul sentențiar inedit al lui Thomas Ebendorfer, păstrat în câteva manuscrise de la Biblioteca Națională a Austriei (Österreichischen Nationalbibliothek) din Viena. Avînd în vedere caracterul filosofic și teologic al acestor surse, aceste texte au potențialul de a ilumina discursul academic de la Facultatea de Teologie din Viena în perioada primelor două decade ale secolului al XV-lea, acoperînd în același timp o lacună în evoluția doctrinară a genului comentariilor sentențiare.

Există două motive pentru care am abordat această cercetare prin lentilele comentariului sentențiar al lui Thomas Ebendorfer. Mai întîi, fiindcă a lecturat *Sentințele* în perioada 1420-1421, un interval care se suprapune cu începutul războaielor husite și anii pogromului din Viena.

În al doilea rînd, deși e o figură cunoscută a secolului al XV-lea în rîndul istoricilor, Ebendorfer a compus un comentariu sentențiar care a rămas necunoscut, nefiind editat, și fiind neglijat de către medievaliști.

Pentru a răspunde întrebării principale a cercetării, menționată anterior, voi structura demersul divizîndu-l în următoarele trei sub-întrebări.

1. O întrebare importantă a cercetării este în ce măsură Ebendorfer s-a distanțat de tradiția VGC? Mai precis, această interogație vizează gradul în care Ebendorfer mai este ancorat în tradiția comentariului vienez de grup și care sunt subiectele noi pe care le abordează sau manierele noi în care răspunde unor întrebări tradiționale. O atenție deosebită va fi acordată modului în care Ebendorfer folosește pasaje din textele unor autori anteriori.

2. O a doua sub-întrebare la fel de importantă interoghează care este concepția lui Ebendorfer asupra raportului dintre teologie și filosofie. Voi analiza poziția lui Ebendorfer

referitoare la acest subiect prin analiza celor două proloage ale sale, păstrate în ms. Wien, ÖNB, 4369, ff. 7r-8v, și ms. Wien, ÖNB, 4387, ff. 3v-23r.

3. O a treia sub-întrebare se referă la posibilitatea unei legături între evenimentele istorice contemporane și comentariul sentențiar al lui Ebendorfer. Mai precis, investigând modul în care Ebendorfer a încercat să negocieze conflictul dintre teologie și filosofie, am chestionat și posibilă influență a sferei istorice asupra ideilor pe care Ebendorfer le propune în comentariul său. Este posibil ca această întrebare să ofere și motivul pentru care Ebendorfer s-a distanțat de VGC. În acest sens, voi urma două interogații: ce tip de atitudine are Ebendorfer față de necredincioși/eretici și dacă atitudinea sa față de alteritatea religioasă a influențat în vreun fel concepția sa asupra raportului dintre teologie și filosofie.

Ipoteza mea este că separarea progresivă între teologie și filosofie este legată de anumite evenimente istorice ale secolului al XV-lea, o perioadă în care unitatea creștinătății a fost marcată nu doar de amenințări interne, eforturi de a pune capăt schismei, ci și de amenințări externe venite din partea ereticilor, precum husiții, care s-ar fi aliat cu evreii vienezi. Astfel, studiul comentariului sentențiar al lui Ebendorfer poate oferi câteva răspunsuri privitoare la maniera în care creștinii au încercat să-și raționalizeze ideile și convingerile privitoare la evrei și husiți într-un punct istoric foarte tensionat. Ipoteza mea este că Ebendorfer s-a despărțit de VGC adaptând idei mai vechi la problemele cele mai presante ale vremii sale.

Pentru a răspunde tuturor acestor întrebări, voi adopta o metodologie utilizată în mod tradițional în cazul cercetării unui comentariu sentențiar inedit. Această metodă implică o lectură completă a întregului comentariu al lui Ebendorfer, păstrat în manuscrise, dar și compilarea unor informații relevante care să permită o înțelegere adecvată a aspectelor paleografice și doctrinare ale textului.

1. O dimensiune a acestei cercetări constă în compilarea unor liste de chestiuni pentru fiecare din cele patru Cărți (*tabula quaestionum*).¹ Utilizând o asemenea metodologie în cazul comentariului lui Ebendorfer² ne va oferi o imagine de ansamblu asupra textului și va permite o clarificare a cronologiei în cazul diferitelor sale redactări. Mai mult, această etapă va scoate la lumină acele subiecte care ocupă cel mai mult interesul lui Ebendorfer, iar prin intermediul unei comparații a textului său cu alte comentarii sentențiare vieneză din cadrul VGC, vom putea afla care sunt subiectele noi pe care Ebendorfer le abordează. Acest pas preliminar în

---

¹ Vezi Anexa 1.

² Manuscrisele care conține diverse redactări ale comentariului lui Ebendorfer: ms. Wien, ÖNB, 4369, ff. 1r-405v (Cărțile I și IV); ms. Wien, ÖNB, 4387, ff. 1r-415v (Cărțile I și II); ms. Wien, ÖNB, 4393, ff. 1r-44r (Cartea II); ms. Wien, ÖNB, 4590, ff. 1r-22v (Cartea III).

explorarea comentariului lui Ebendorfer oferă o direcție privitoare la temele filosofice care pot reprezenta ulterior obiectul de studiu al unor analize mai detaliate și pot face obiectul unor ediții critice.

2. O a doua dimensiune a acestei metodologii este alcătuirea unei liste complete a citărilor din toți autorii scolastici din secolele XIII-XV care sunt citați explicit în comentariul lui Ebendorfer.³ O asemenea cercetare aduce o imagine de ansamblu asupra surselor, care permite formularea unor concluzii preliminare despre profilul său doctrinal.

3. O a treia dimensiune a metodologiei adoptate este alcătuirea unei liste conținând toate referințele explicate ale lui Ebendorfer la grupuri heterodoxe, precum evreei sau husiții.⁴ Această etapă constituie punctul de plecare pentru explorarea celei de a treia întrebări, referitoare la atitudinea lui Ebendorfer față de alteritatea religioasă în general. Scopul acestui inventar este de a oferi o hartă a locurilor dintr-un comentariu sentențiar în care sunt tratate teme legate de evrei și iudaism.

4. O a patra dimensiune a metodologiei este editarea critică a unor texte, incluzând următoarele: toate versiunile vieneze ale VGC ale Prologului (q. 2)⁵, cele două Proloage ale lui Ebendorfer⁶, și câteva texte inedite păstrate în codex Basel, Universitätsbibliothek A-X-44, un caiet medieval în care Henricus de Rheinfelden a adunat texte provenind din mediul academic vienez. Luând în considerare această sursă din urmă va permite o mai bună contextualizare a ideilor lui Ebendorfer care sunt legate de contextul vienez.

În **capitolul 1**, am oferit o introducere istorică despre „Societate și discurs academic în Viena secolului al XV-lea”. În urma unei lecturi complete a diferitelor redactări ale comentariului lui ebendorfer, am formulat o serie de concluzii referitoare la diverse aspecte ale textului său. În ceea ce privește natura comentariului său, am stabilit că Ebendorfer a citit/predat comentariul lui Horaw la Cartea I în calitate de *sententiarius* (adnotând acest o copie a acestui text în margine) și că a procedat într-o manieră similară și în cazul celorlalte Cărți (II, III și IV), i.e. citind alte versiuni ale VGC și adnotându-le în margine. De asemenea, am alcătuit o *tabula quaestionum* (vezi Anexa 1) pentru toate versiunile comentariului lui Ebendorfer, arătând că pentru fiecare versiune a VGC pe care a citit-o/predat-o ca *sententiarius* Ebendorfer a compus de asemenea și un *supplementum/complementum*, i.e. un set adițional de chestiuni

---

³ Vezi Anexa 2.

⁴ Vezi Anexa 7.

⁵ Vezi Anexa 3.

⁶ Vezi Anexa 5, conținând ediția critică a primului prolog al lui Ebendorfer. Nu am inclus în anexe transcrierea completă a celui de-al doilea Prolog al lui Ebendorfer (ca. 100 pagini în Word), dar am editat părți din acest text, pe care le-am integrat în unele capitole din teză.

privitoare la aceeași Carte, redactat în autograf, pe care l-a atașat de regulă versiunii VGC pe care a lecturat-o. De asemenea, am conchis că la nivel textual primul său Prolog, păstrat în ms. Wien, ÖNB 4369, este complet diferit de proloagele vieneze anterioare ale VGC. Mai precis, Ebendorfer a compus un prolog original, probabil în perioada în care era *sententiarius*, în vreme ce al doilea său prolog, care face parte din a sa *Lectura secunda*, susține doar parțial o asemenea concluzie. Astfel, am confirmat afirmația lui Brânzei și Schabel conform căreia textul lui Ebendorfer nu ar trebui inclus în tradiția VGC. De fapt, în ambele sale proloage Ebendorfer se distanțează de temele discutate tradițional în VGC, în special datorită preocupării sale pentru erezii. Dacă proloagele vieneze anterioare din cadrul VGC întrebau dacă teologia este știință și dacă este o știință practică sau speculativă, Ebendorfer întreabă în primul său prolog „dacă în teologie, cârmuitoare și magistră a tuturor celorlalte științe, se poate găsi o propoziție falsă potrivit puterii de semnificare a discursului.”

2. În al doilea capitol, am analizat maniera în care Ebendorfer tratează problema teologiei ca știință și cea a teologiei ca știință practică în efortul de a răspunde la întrebarea dacă Ebendorfer s-a distanțat de tradiția VGC în ceea ce privește aceste teme. Referitor la dezbateră dacă teologia este o știință, un subiect discutat în aproape toate comentariile vieneze de la începutul secolului al XV-lea, am conchis că Ebendorfer se aliniază poziției tradiționale vieneze și încercării comune a VGC de a salva statutul științific al științei păstrându-i denumirea de *scientia*, chiar dacă nu înțeală în sensul propriu al termenului (de vreme ce deja pentru Dinkelsbühl, aspectul științific pe care teologia îl împarte cu știința, și anume faptul că provoacă asentiment, este suficient pentru a putea numi teologia *scientia*).

Referitor la dezbateră dacă teologia este o știință practică sau speculativă, din nou un subiect discutat frecvent în comentariile sentențiare vieneze, Ebendorfer pledează pentru natura practică a teologiei. Pe baza unei ediții diplomatice a q. 2 a proloagelor din cadrul VGC (aparținând lui Nicholas of Dinkelsbühl, John Berward of Villingen, Peter of Pulkau, George Wetzel of Horaw, John Angrer of Müldorf and Andrew of Waytra), pe care am adăugat-o în Anexa 3, am conchis că există o strategie comună de individuare care devine din ce în ce mai manifestă în cadrul grupului vienez, culminând în tratamentul lui Ebendorfer, mai ales în cazul discuției despre subiectul teologiei (vezi ilustrarea celor cinci etape în Anexa 4)

3. În **al treilea capitol**, am examinat concepția lui Ebendorfer privitoare la raportul dintre teologie, filosofie și logică, concentrându-mă pe poziția sa referitoare la dezbateră în jurul conceptului de *virtus sermonis* (puterea de semnificare a discursului). Am tratat aceste probleme editând și analizând primul prolog al lui Ebendorfer, păstrat în ms. Wien, ÖNB, 4369, ff. 7r-8v, în care autorul se întreabă: „dacă în teologie, cârmuitoare și magistră a tuturor

celorlalte științe, se poate găsi o propoziție falsă potrivit puterii de semnificare a discursului.” Ediția acestui text este inclusă în Anexa 5. Mai precis, am arătat că în primul său prolog, Ebendorfer combină o dublă concepție asupra teologiei și filosofiei (ca științe dobândite/inspirate) cu o perspectivă dublă asupra raportului dintre ele (temporal/natural), și propune o revendicare a rolului pe care l-a avut teologia în avansarea unor teorii logice noi – în prima parte a textului, iar în a doua parte, Ebendorfer tratează problema graniței dintre logică și teologiei, diversele sensuri ale termenilor biblici și rolul problematic al logicii în interpretarea Scripturii.

Privitor la prima parte a prologului lui Ebendorfer, am conchis că viziunea sa asupra raportului dintre științe ilustrează o conștientizarea a distincției dintre teologie și filosofie. În al doilea rând, un alt aspect important al primei părți a primului prolog al lui Ebendorfer este că autorul propune o perspectivă istoric prin care să fie judecat raportul dintre teologie și filosofie/logică. Am conchis și că o asemenea perspectivă istorică este comună și întrebării anonime din codex Basel, Universitätsbibliothek A-X-44 și că este o perspectivă recentă în istoriografia filosofiei medievale.

Privitor la a doua parte a primului prolog al lui Ebendorfer, am arătat că distincția dintre teologie și filosofiei pe care o discută în prima parte presupune o aplicare diferită a lui *virtus sermonis* în cele două științe. Chiar dacă teologia a ajutat logica să descopere noi teorii, așa cum susține Ebendorfer, totuși logica nu ar trebui să decidă asupra sensului propriu al textului biblic, așa cum conchide autorul în a doua parte a prologului. Mai mult, am arătat că doctrinele privitoare la maniera adecvată de a interpreta textul biblic și la puterea de semnificare a termenilor biblici, împreună cu distincția între două logici (una a teologiei, cealaltă a științelor speculative) – idei care au jucat un rol semnificativ în condamnările de la Konstanz – au fost ulterior transferate și apropiate la Viena, după cum demonstrează cazul lui Ebendorfer. Am argumentat că poziția lui Ebendorfer este în mod particular motivată de contextul intelectual vienez de secol XV în care amenințarea reprezentată de husiți și-a atins apogeul.

4. În **al patrulea capitol** am analizat perspectiva lui Ebendorfer asupra comunităților religioase heterodoxe, precum husiții și evreii. Pe baza unei lecturi complete a comentariului lui Ebendorfer, am încercat să înțeleg nu doar cum tratează acest autor tendițele eretice în textul său, ci și cum evreii devin țapi ispășitori după ce sunt asociați cu husiții și ajung victime ale pogromului vienez în 1420-1421.

În ceea ce privește husiții, am continuat investigația deja deschisă în capitolul anterior ce vizează celelalte referințe ale lui Ebendorfer la husiți din comentariul său și semnificația acestora. Am conchis că referințele lui Ebendorfer la husiți din proloagele sale indică faptul că

problema ereziei – care va deveni ulterior o constantă a activității lui Ebendorfer (care participă, de pildă în 1433 la negocierile cu husiții la Conciliul de la Praga) – este deja o preocupare majoră pentru autor încă din anii în care a fost *sententiarius*. Așa cum am argumentat, putem identifica în această preocupare motivul pentru care Ebendorfer a decis să abordeze subiectul lui *virtus sermonis* în primul său prolog, depărtându-se astfel de tradiția VGC și motivul pentru care a abordat o nouă întrebare în al doilea său prolog, unde a adus la zi discuția lui Scotus despre erezie, adăugându-i referințe la waldensieni și husiți.

Referitor la evrei, am cercetat maniera în care teologii vienezi au încercat să raționalizeze ideile și credințele referitoare la evrei și iudaism într-un moment extrem de complicat, i.e. anii din jurul ‘Wiener Geserah’, 1420-1421. Mi-am bazat analiza pe o lectură completă a comentariului lui Ebendorfer, pe baza căreia am compilat o listă de referințe explicite la evrei și iudaism din comentariul sentențiar al acestui autor (vezi Anexa 7). De asemenea, am editat și analizat un fragment inedit atribuit lui Henricus de Langenstein (în ms. Basel, Universitätsbibliothek, A X 44, f. 166v), care aruncă o lumină nouă asupra poziției sale privitoare la convertirea evreilor (vezi ediția în Anexa 6). Mai precis, într-o scurtă *nota de Iudaeis*, Langenstein face un pas mai departe spre abandonarea instrumentului moral și apologetic în convertirea evreilor vienezi. Așa cum am arătat, Langenstein argumentează că trebuie luate măsuri mai radicale în scopul convertirii evreilor, o problemă care trebuie abordată prin mijloace diferite față de cele ale sferei raționale, i.e. argumentul și discursul apologetic. Acest element nou trebuie considerat relevant pentru atitudinea teologului vienez față de evrei care se deteriorează încă din 1397.

De asemenea, mi-am bazat cercetarea pe două studii de caz din comentariul lui Ebendorfer, unul legat de indemonstrabilitatea Trinității (și problema compatibilității logicii aristotelice cu doctrina trinitară) și celălalt legat de botezul forțat.

Privitor la indemonstrabilitatea Trinității, am conchis că înspre debutul secolului al XV-lea, un nou stadiu al acestei polemici se dezvoltă la Viena, unde chestiunea demonstrabilității Trinității a dobândit o dimensiune practică datorită prezenței unei comunități evreiești destul de largi. Am argumentat că cazul lui Ebendorfer este relevant în mod particular pentru înțelegerea modului în care el justifică imposibilitatea unei demonstrații a Trinității în ochii evreilor apelând la experiență, adică la recenta convertire forțată a evreilor vienezi, la care a fost el însuși martor și pe care o va relata mai târziu în a sa *Chronica Austriae*.

Referitor la relația dintre teologia trinitară și logica aristotelică, am arătat că Ebendorfer a abandonat tratarea chestiunii tradiționale a VGC “dacă regulile filosofilor și ale lui Aristotel referitoare la silogisme sunt în general suficiente catolicilor pentru a silogiza în sfera divină”.

Prin urmare, refuzul lui Ebendorfer de a include această chestiune în comentariul său de maturitate, posibil sub influența lui Langenstein, denotă o lipsă de interes față de soluționarea paralogismelor trinitare, marcînd astfel sfârșitul unei asemenea dezbateri la Viena.

Mai mult, dacă urmărim argumentul lui Shank, potrivit căruia Langenstein și-ar fi abandonat încrederea în validitatea logicii aristotelice din cauza inabilității acestei logici de a converti evreii, am putea infera că abandonarea acestui subiect de către Ebendorfer oglindește lipsa lui de încredere în abilitatea rațiunii de a demonstra adevărul Trinității, o idee care poate fi pusă pe seama pogromului din 1420-1421. Poziția sa negativă privitoare la validitatea logicii aristotelice poate fi justificată de contextul istoric într-un mod similar justificării *post factum* pe care Ebendorfer o formulează în cazul indemonstrabilității Trinității și ar trebui văzută ca o parte însemnată a teologiei anti-evreiești de secol XV.

În ceea ce privește problema botezului forțat, am analizat o chestiune dedicată acestui subiect dintr-un comentariu anonim la Cartea a IV-a, după care Ebendorfer a deținut o copie și pe care a adnotat-o cu mare interes în marginea textului (în ms. Wien, ÖNB, 4369, ff. 224r-405v) în perioada în care era *sententiarius* și în același an în care a avut loc persecutarea evreilor vienezi (1421). Această întrebare anonimă, a cărei concluzie afirmă că oricine este botezat primește grația baptismală, continuă tradiția VGC în privința modului de a trata acest subiect, care își are originea în comentariul lui Dinkelsbühl, d. 5. Totuși, notele marginale ale lui Ebendorfer dovedesc un interes ridicat pentru acest subiect, fiindcă autorul aduce în marginea textului citări suplimentare din teologi de secol XIII și XIV, printre care Aquino, Durand, Landulphus și Scotus. Așa cum am argumentat, legitimarea convertirii forțate a necredincioșilor adulți pe care o formulează Scotus putea fi folosită la Viena ca argument în sprijinul persecutării comunității evreiești.

Este interesant faptul că Ebendorfer a abordat subiectul botezului forțat al copiilor evrei în prima sa *Lectura* și că sensul general al discuției înclină spre ideea că copiii evreilor nu ar trebui să fie botezați forțat, însă survin și câteva îndoieli asupra acestei concluzii. După cum remarcă autorul anonim, în cazul supunerii evreilor, autorității diferă în opiniile lor. De aceea, nu putem conchide deocamdată cu privire la gradul în care discuțiile prezente în acest text au influențat motivările teologice ale botezului forțat al evreilor în 1420-1421 la Viena.

În efortul de a înțelege ce mecanisme se găsesc în spatele argumentării lui Ebendorfer și cum evenimentele istorice pot avea un impact asupra atitudinii intelectualilor față de anumite subiecte (precum indemonstrabilitatea Trinității), am arătat că Ebendorfer își justifică refuzul unei demonstrații raționale a Trinității tocmai pe baza încercărilor eșuate de a formula o asemenea demonstrație eficientă evreilor din Viena. Cu acest tip de raționalizare *post factum*,

argumentarea la Viena dobândește o formă circulară: evreii au fost botezați forțat pentru că nu au putut fi convertiți pe cale rațională (de vreme ce Trinitatea nu e demonstrabilă), făcând astfel o convertire voluntară imposibilă, dar și – așa cum Ebendorfer ajunge să remarce – doctrina Trinitară nu este demonstrabilă pe cale rațională de vreme ce experiența însăși demonstrează că evreii nu au putut fi convinși de acest adevăr. Realitatea istorică a anilor 1420-1421, un episod întunecat motivat de imposibilitatea de a convinge evreii să se convertească la creștinism pe cale rațională, devine astfel un argument de autoritate în argumentarea indemonstrabilității Trinității.

O concluzie mai largă a tezei mele este că pentru a înțelege implicațiile și motivațiile unor evenimente majore din istoria secolului al XV-lea, precum cele două condamnări de la Conciliul de la Konstanz și persecuția evreilor din 1420-1421, trebuie să luăm în considerare (și) comentariile sentențiare redactate la Viena, întrucât autorii acestor texte sunt interesați să construiască mecanisme de legitimare a unei atitudini particulare față de alteritatea religioasă. Dacă în cazul evreilor, armele anti-iudaismului erau vechi, confruntarea cu husiții au adus în fața creștinilor un alt tip de adversar religios, mai aproape creștinismului decât evreii, dar care s-a dovedit a fi foarte periculos atentînd la unitatea creștinătății. Odată ce aceste două fețe ale pericolului au fost văzute ca aliîndu-se, reacția creștină a fost una explozivă.

Pentru un teolog vienez aflat în mijlocul acestor evenimente, precum Ebendorfer, contextul social și religios se reflectă în comentariul său sentențiar. Mai precis, găsim în comentariul său o strategie defensivă care implică abandonarea oricărui efort apologetic. Acest fapt e susținut nu doar de continuarea unor atitudini tradiționale legate de husiți și evrei, dar și de câteva instanțe, precum legătura dintre imposibilitatea de a convinge evrei asupra Trinității și indemonstrabilitatea acestei dogme.

Dintr-o perspectivă mai largă, comentariul lui Ebendorfer arată că interesul său principal ținea de propria identitate creștină și mai puțin de Celălalt. Privitor la husiți, retragerea teologiei înspre interior rezultă din apărarea viguroasă a tradiției de interpretare creștină în înțelegerea sensului literal al textului biblic. În ceea ce privește evreii, propagarea aceluiași locuri tradiționale și aceluiași prejudecăți despre evrei, chiar și după ce pericolul evreiesc fusese eliminat, dovedește că atitudinea lui Ebendorfer decurge dintr-un mecanism de apărare a propriei identități ancorate în creștinism, și, pentru a continua perspectiva lui Shank, critica lui Ebendorfer la adresa logicii aristotelice și lipsa de încredere în validitatea silogisticii aristotelice în sfera divină, sugerează în egală măsură o atitudine internalistă. Legăturile pe care le-am identificat între poziția lui Ebendorfer asupra indemonstrabilității Trinității și evenimentele legate de evrei care au avut loc în aceeași perioadă nu descriu o relație cauzală,

ci pot fi văzute mai degrabă ca “ecouri”. Așa cum E. Marmursztejn a remarcat într-un context diferit: “Ele ne pot ajuta să înțelegem, dar nu ne oferă o explicație.”⁷

Mecanismele acestei “teologii internaliste”, care au fost puse în act deja din 1277 și care au fost amplificate la Rimini, potrivit lui Courtenay, implică o atitudine internalistă care este mai puțin preocupată de dialogul inter-religios: “Teologia ca instrument de apărare a credinței și de convertire a celorlalți a fost înlocuită de un sistem internalist”.⁸ Același tip de teologie care lasă foarte puțin spațiu Celuilalt pare să fi fost perpetuat la Viena sub impactul unei „atitudini extraordinar de defensive” care a contaminat cei mai mulți teologi vienezi. Discursul academic la Viena, așa cum arată cazul lui Ebendorfer, este o culminare a acestui tip de teologie internalistă.

---

⁷ MARMURSZTEJN, “Uses and Echoes of Visigothic Conciliar Legislation in the Scholastic Controversy on Forced Baptism”, p. 57.

⁸ COURTENAY, “Nominalism and Late Medieval Religion,” p. 58 (*apud* WITT, *Between Faith and Knowledge*, p. 380): “One aspect of this increase in Biblical theology and the Biblical conception of God [which he thinks is characteristic of ‘Ockhamism’] is that theology became less apologetic in the process. The apologetic focus of so much of thirteenth century theology—one thinks especially of Raymund Lull, Roger Bacon’s *Opus Maius*, Thomas’ *Summa contra gentiles* and Raymond Martin’s *Pugio fidei*—was designed to convert the Jew and the Moslem and reconvert the heretic. The emergence of a scientific theology that could be rationally demonstrated, a theology that begins with the existence and nature of God, established a common ground for dialogue between Christian and non-Christian. All this began to change in 1277. With the attack of the scientific nature of theology and the limitation of the amount of knowledge of God that could be gained through the unaided reason, theology as a tool for defending the faith and converting others was replaced by a more internal and internally consistent theological system.”

Bibliografie

1. Manuscrise

- ms. Alençon, Bibliothèque municipale, 144
- ms. Bamberg, Staatsbibliothek, Cod. theol. 77
- ms. Basel, Universitätsbibliothek A-X-44
- ms. Klosterneuburg, Augustiner-Chorherrenstift, Cod. 332
- ms. Klosterneuburg, Stiftsbibliothek 41
- ms. Munich, Bayerische Staatsbibliothek, Clm 3546
- ms. Wien, Österreichischen Nationalbibliothek, 4369
- ms. Wien, Österreichischen Nationalbibliothek, 4387
- ms. Wien, Österreichischen Nationalbibliothek, 4393
- ms. Wien, Österreichischen Nationalbibliothek, 4590
- ms. Wien, Österreichischen Nationalbibliothek, 4668
- ms. Wien, Österreichischen Nationalbibliothek, 4820
- ms. Wien, Österreichischen Nationalbibliothek, 5067
- ms. Wien, Schottenstift, 254
- ms. Wien, Schottenstift, 269

1.2. Surse tipărite

- AEGIDIUS ROMANUS, *Primus Aegidii: D. Aegidii Ro. columnae fundamentarii doc. Theologorum principis, Bituricensis archiepi, S. R. E. Cardin. Ordinis. Eremit. Sancti Augu. Primus Sententiarum; Correctus a reverendo magistro Augustino Montifalconio eiusdem ordinis*, ed. AUGUSTINUS MONTIFALCONIUS, Venetiis, 1521.
- AEGIDUS ROMANUS, *Quodlibeta*, Lovanii 1646.
- ARISTOTELES LATINUS, *Analytica Posteriora. Translatio Iacobi, Anonymi sive 'Ioanis' Gerardi et Recensio Guillelmi de Moerbeka I, 2*, ed. L. MINIO-PALUELLO – B. G. DOD (*Corpus Philosophorum Medii Aevi. Aristoteles Latinus*, 4, I), Bruges - Paris, 1968 (repr. Leiden - New York - Köln, 1995).
- ARISTOTELES LATINUS, *Ethica Nicomachea (translationes Roberti Grosseteste Lincolnensis sive 'Liber Ethicorum'. B Recensio recognita)* – ed. R.-A. GAUTHIER (*Corpus philosophorum Medii Aevi. Aristoteles Latinus*, 26, 1-3), Leiden-Bruxelles, 1972.
- ARISTOTELES LATINUS, *Metaphysica, lib. I-XIV. (recensio et translatio Guillelmi de Moerbeka)* – ed. G. VUILLEMIN-DIEM (*Corpus philosophorum Medii Aevi. Aristoteles Latinus*, 25, 1-3), Leiden - New York - Köln, 1995.
- ARISTOTELES LATINUS, *Physica (translatio vetus et translatio Vaticana)*, ed. F. Bossier, J. Brams, A. Mansion (Leiden-New York, 1990).
- AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De civitate Dei*, ed. B. Dombart, A. Kalb, Turnhout, 1955.
- AUGUSTINUS HIPPONENSIS, *De trinitate libri XV*, ed. W. J. MOUNTAIN - F. GLORIE (*CCSL*, 50, 50A), Turnhout, 1968.
- AVERROES, *Aristotelis Stagiritae De Physico Auditu libri octo, cum Averrois Cordubensis variis in eosdem commentariis*, I, com. 1, ed. Venetiis apud Iunctas, 1562.
- Bonaventure, NY: Franciscan Institute, 1952.
- Chartularium Universitatis Parisiensis*, ed. H. Denifle, É. Chatelain, vol. 2, Paris, 1891.
- CONRADUS DE SOLTAU, *Quaestiones super quattuor libros Sententiarum*, ed. Zbigniew Chmyłko / Stanisław Obszyński / Józef Swierkosz / Joanna Judycka, in: *Acta mediaevalia* 5 (1989), pp. 5-142.
- D. Martin Luthers Werke. Tischreden*, 6 vols., Weimar, 1912-1921.
- Decretum Gratiani*, in: *Corpus iuris canonici*, ed. E. FRIEDBERG, vol. 1, Graz 1959.
- Die Akten der Theologischen Fakultät der Universität Wien (1396-1508)*, ed. P. UIBLEIN, Wien 1978.
- Documenta Mag. Joannis Hus vitam, doctrinam, causam in constantiensi concilio actam et controversias de religione in bohemia annis 1403-1418 motas illustrantia*, ed. F. PALACKY, Osnabrück, 1966.

- DURANDUS DE SANCTO PORCIANO, *In Sententias theologicas Petri Lombardi commentariorum libri quatuor*, ed. LYON 1556.
- DURANDUS DE SANCTO PORCIANO, *Scriptum super IV libros sententiarum*, ed. Venetiis 1571.
- Enchiridion symbolorum definitionum et declarationum de rebus fidei et morum* (= *Kompendium der Glaubensbekenntnisse und kirchlichen Lehrentscheidungen*), ed. H. Denzinger – P. Hünermann, Freiburg im Breisgau 2009.
- EUSTRATIUS, *In Ethica Nicomachea*, in: H.F.P. MERCKEN, *The Greek Commentators on the Nicomachean Ethics of Aristotle in the Latin Translation of Robert Grosseteste*, i. *Eustratius on Book I and the Anonymous Scholia on Books II, III and IV: Critical Edition with an Introductory Study [Scholia]*, Corpus Latinum Commentariorum in Aristotelem Graecorum, 6.i, Leiden 1973.
- Fasciculi zizaniorum magistri Johannis Wyclif cum tritico*, ed. WALTER WADDINGTON SHIRLEY, London: Rolls Series, 1858.
- GREGORIUS ARIMINENSIS, *Lectura super primum et secundum sententiarum*, vol. 1: *Super Primum (Dist. 1-6)*, ed. DAMASUS TRAPP – VENICIO MARCOLINO – HEIKO OBERMAN, Berlin: Walter de Gruyter, 1981.
- GUILLELMUS ALTISSIODORENSIS, *Summa Aurea*, ed. J. Ribailier, Paris – Roma 1980.
- GUILLELMUS DE OCKHAM, *Expositio in Libros Physicorum Aristotelis*, ed. V. RICHTER *et al.*, in *Opera Philosophica IV-V*, St. Bonaventure N. Y.: Franciscan Institute, 1985.
- GUILLELMUS DE OCKHAM, *Scriptum in Librum Primum Sententiarum Ordinatio*, ed. GEDEON GAL - STEPHEN F. BROWN, Opera Theologica St. Bonaventure, N. Y.: Franciscan Institute, 1967.
- HENRICUS A GANDAVO, *Summae Quaestionum Ordinariarum Theologi recept praeconio Solennis Henrici A Gandavo*, 2 vols., Badius, 1520.
- HENRICUS TOTTING DE OYTA, *Quaestio de sacra Scriptura et de veritatibus catholicis*, ed. A. Lang, Münster, 1932.
- HIERONYMUS, *Epistula ad Magnum*, (PL 22), ed. J. P. Migne, pp. 667-668.
- IOHANNES BURIDAN, *Quaestiones super octo libros Physicorum Aristotelis (secundum ultimam lectionem)*, eds. Michiel Streijger – Paul J.J.M. Bakker, Leiden, 2015.
- IOHANNES DUNS SCOTUS, *Ordinatio (Prologus)*, ed. C. BALIC, Civitas Vaticana, Typis Polyglottis Vaticanis, Roma, 1950 (Opera Omnia 1).
- IOHANNES DUNS SCOTUS, *Ordinatio*, IV, ed. B. HECHICH, Rome 1950.
- IOHANNES DUNS SCOTUS, *Quodlibeta*, in: F. ALLUNTIS – A.B. WOLTER, *John Duns Scotus. God and Creatures. The Quodlibetal Questions*, Princeton 1975.
- IOHANNES DUNS SCOTUS, *Reportatio Parisiensis I-A*, ed. A. WOLTER – O.V. BYCHKOV, Saint Bonaventure 1955.
- JEAN GERSON, “Gerson aux Messieurs de Navarre, Bruges, 29 avril 1400”, in: JEAN GERSON, *Œuvres complètes. II: L’œuvre épistolaire*, ed. P. GLORIEUX, Paris-Tournai-Roma-New York 1960, pp. 30-35.
- JEAN GERSON, “Prosperum iter”, in: JEAN GERSON, *Œuvres complètes*, ed. P. GLORIEUX, vol. 5, Paris, 1962, pp. 471-480.
- JEAN GERSON, *Contra curiositatem studentium*, in: JEAN GERSON, *Œuvres complètes. III: L’œuvre magistrale*, ed. P. GLORIEUX, Paris-Tournai-Roma-New York 1962, pp. 224-249.
- JEAN GERSON, *De duplici logica*, in JEAN GERSON, *Œuvres complètes*, ed. P. Glorieux, vol. 3, Paris, 1962.
- JEAN GERSON, *De necessaria communione laicorum sub utraque specie*, in JEAN GERSON, *Œuvres complètes*, ed. P. Glorieux, vol. 10, Paris, 1973.
- JEAN GERSON, *De sensu litterali*, in JEAN GERSON, *Œuvres complètes*, ed. P. Glorieux, vol. 3, Paris, 1962.
- JEAN GERSON, *Responsio ad quaestionem, inc. Ego, Joannes de Gersono*, ed. P. Glorieux, vol. 10, Paris, 1973.
- LANG, A., “Die Katharinenpredigt Heinrichs von Langenstein. Eine programmatische Rede des Gründers der Wiener Universität über den Aufbau der Glaubensbegründung und die Organisation der Wissenschaften”, *Divus Thomas* 26 (1948), pp. 123-159, pp. 233-250.
- Magistri Hieronymi de Praga: Quaestiones, polemica, epistulae*, ed. by FRANTIŠEK ŠMAHEL - GABRIEL SILAGI, Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 222, Turnhout: Brepols, 2010.
- MANSI, J.D., *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, vol. 27, Graz, Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1961.

PETRUS AUREOLUS, *Scriptum Super Primum Sententiarum*, ed. E. M. BUYTAERT, St. PETRUS DE TARANTASIA, *In I Sententiarum*, Toulouse, 1652.

PIERRE D'AILLY, *Tractatus ex parte universitatis studii Parisiensis pro causa Fidei contr quemdam fratrem Johannem de Montesono*, in Plessis d'Argentré 1728, vol. ½, f. 75a-129a.

Processus iudicarius contra Jeronimum de Praga, habitus Viennae a. 1410–1412, ed. LADISLAV KLICMAN, Historický Archiv, 1, Praha: [n. publ.], 1898.

PSEUDO-BEDA, *Sententiae philosophicae ex Aristotele collectae* (PL 90).

THOMAS AQUINAS, *Faith, reason and theology: Questions I-IV of his Commentary on the De Trinitate of Boethius*, (Mediaeval Sources in Translation 32), trans. A. MAURER, Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies, 1987.

THOMAS DE AQUINO, *Summa contra Gentiles cum commentariis Ferrariensis*. Opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P. M. edita cura et studio Fratrum Ordinis Praedicatorum. (Typis Riccardi Garroni, Romae, 1918-1930), vv. XIII-XV.

THOMAS DE AQUINO, *Summa Theologiae* I, ed. LEONINA, Romae 1888.

THOMAS DE AQUINO, *Super De Trinitate in Boethium*, Opera omnia iussu impensaue Leonis XIII P. M. edita cura et studio Fratrum Ordinis Praedicatorum, Commissio Leonina - Éditions du Cerf, Roma - Paris, 1992.

THOMAS DE ARGENTINA, *Scriptum in primum Sententiarum*, Venetiis, 1564.

2. Ediții ale operelor lui Thomas Ebendorfer

THOMAS EBENDORFER, *Catalogus praesulum Laureacensium et Pataviensium*, incep. P. UIBLEIN, intr. and ed. H. ZIMMERMANN, Hannover 2008.

THOMAS EBENDORFER, *Chronica Austriae*, ed. A. LHOTSKY, Berlin-Zürich 1967 (M.G.H. Scriptores Rerum Germanicarum, Nova series 13).

THOMAS EBENDORFER, *Chronica pontificum Romanorum*, ed. H. ZIMMERMANN, Berlin-Zürich 1994.

THOMAS EBENDORFER, *Chronica regum Romanorum*, ed. H. ZIMMERMANN, 2 vol., Berlin-Zürich 2003.

THOMAS EBENDORFER, *Diarium sive Tractatus cum Boemis (1433-1436)*, ed. H. ZIMMERMANN, Hannover 2010.

THOMAS EBENDORFER, *Falsitates Judeorum* in: B. CALLSEN – F.P. KNAPP – M. NIESNER – M. PRZYBILSKI (eds.), *Das jüdische Leben Jesu, "Toldot Jeschu": Die älteste lateinische Übersetzung in den "Falsitates Judeorum" von Thomas Ebendorfer*, Wien 2003.

THOMAS EBENDORFER, *Historia Jerusalemiana*, ed. H. ZIMMERMANN, prep. H. SCHWEIGL, Hannover 2006.

THOMAS EBENDORFER, *Sechs frühneuhochdeutsche Predigten*, ed. C. KÄMMERER, Logos Verlag, Berlin, 2005.

THOMAS EBENDORFER, *Sermones dominicales super Epistolas Pauli*, Strasbourg 1478.

THOMAS EBENDORFER, *Tractatus de schismatibus*, ed. H. ZIMMERMANN, Hannover 2004.

3. Surse secundare

Acta facultatis artium universitatis Vindobonensis, 1385-1416, vol. 2, ed. P. UIBLEIN, Wien 1968.

ANSBACHER, B.M., "Wiener Gesera," in: F. SKOLNIK – M. BERENBAUM (eds.), *Encyclopaedia Judaica (Second edition)*, vol. 21, Detroit 2007.

APPOLD, K.G., "Academic Life and Teaching in Post-Reformation Lutheranism", in: *Lutheran Ecclesiastical Culture, 1550-1675*, ed. Robert Kolb, Leiden 2008, pp. 65-115.

ASCHBACH, J., *Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhunderte ihres Bestehens: Festschrift zu ihrer fünfhundertjährigen Gründungsfeier*, vol. 1, Wien 1865.

ATWOOD, C.D., *The Theology of the Czech Brethren from Hus to Comenius*, Pennsylvania 2009.

AUDISIO, G., *The Waldensian Dissent: Persecution and Survival, c. 1170–1570*, (trans. C. Davison, 1989), Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

AUER, J., "Die aristotelische Logik in der Trinitätslehre der Spätscholastik. Bemerkungen zu einer Quaestio des Johannes Wuel de Pruck, Wien 1422", in: J. AUER – H. VOLK (ed.), *Theologie in*

- Geschichte und Gegenwart. Michael Schmaus zum sechzigsten Geburtstag dargebracht von seinen Freunden und Schülern*, München 1957, pp. 475-498
- BAKKER P.J.J.M. – SCHABEL, C., “Sentences Commentaries of the Later Fourteenth Century”, in: *Medieval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard*, vol. 1, ed. G. R. Evans, Leiden 2002, pp. 425-464.
- BAKKER, P., “Réalisme et remanence. La doctrine eucharistique de Jean Wyclif”, in *John Wyclif Logica, Politica, Teologia*, ed. M.F.B. Brocchieri, S. Simonetta (Florence 1999), pp. 87-112.
- BARBU, D., “Feeling Jewish. Emotions, Identity and the Jews’ Inverted Christmas,” in: G. TARANTINO – C. ZIKA, *Feeling Exclusion. Religious Conflict, Exile and Emotions in Early Modern Europe*, New York 2019, pp. 185-206.
- BERNARD, P. J., “Jerome of Prague, Austria and the Hussites”, *Church History*, 27/1 (1958), pp. 3-22.
- BERNARD, P.P., “Heresy in Fourteenth Century Austria”, *Medievalia et Humanistica*, 10 (1956), pp. 50-63.
- BETTS, R.R., “Jerome of Prague”, in: *Essays in Czech History*, London: Athlone, 1969, pp. 195-235.
- BILLER, P., *The Waldenses, 1170–1530: Between a Religious Order and a Church*, Aldershot: Variorum/Ashgate, 2001.
- BOEHNER, Ph. “Ockham’s Theory of Supposition and the Notion of Truth”, *Franciscan Studies* 6 (1946), pp. 261-292.
- BOEHNER, Ph., “Ockham’s Theory of Supposition and the Notion of Truth”, *Franciscan Studies* 6 (1946), pp. 261-292.
- BOSE, M., “The Opponents of John Wyclif”, in: I. LEVY (ed.), *A Companion to John Wyclif: Late Medieval Theologian*, Leiden: Brill, 2006, pp. 407-55.
- BRÎNZEI, M. – FRIEDMANN, R.L. – SCHABEL, C., “The Late-Medieval Reception of Durand’s *Sentences* Commentary, with Two Case Studies: Peter Auriol († 1322) and Nicholas of Dinkelsbühl (†1433)”, in: *Durand of Saint-Pourçain and His Sentences Commentary*, eds. Andreas Speer – Fiorella Retucci – Thomas Jeschke – Guy Guldentops, Leuven 2014, pp. 295-341.
- BRÎNZEI, M. – SCHABEL, C., “Nicholas of Dinkelsbühl and the University of Vienna on the Eve of the Reformation”, in: E. JUNG (ed.), *What is New in the New Universities? Learning in Central Europe in Later Middle Ages (1348–1500)*, Turnhout 2018, pp. 396-422.
- BRÎNZEI, M. – SCHABEL, C., “The Past, Present, and Future of Late-Medieval Theology”, in: P.W. ROSEMANN (ed.), *Medieval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard*, vol. 3, Leiden 2015, pp. 174-266
- BRÎNZEI, M. « Plagium », dans *Mots médiévaux offerts à Ruedi Imbach*, ed. I. Atucha et al., Turnhout 2011, pp. 503-512.
- BRÎNZEI, M. (ed.), *Nicholas of Dinkelsbühl and the Sentences at Vienna in the Early Fifteenth Century*, (Studia Sententiarum 1), Turnhout, 2015.
- BRÎNZEI, M., “Définition de la théologie en tant que science selon Jacques d’Elville”, in: *Coexistence and Cooperation in the Middle Ages. IV European Congress of Medieval Studies F.I.D.E.M. (Palermo 23-27 June 2009)*, eds. Alessandro Musco – Giuliana Musotto, Palermo 2014, pp. 278-290.
- BRÎNZEI, M., “La *Lectura Mellicensis* de Nicholas de Dinkelsbühl dans le sillage de l’esprit réformateur de Jean Gerson”, in: M. BRÎNZEI (ed.), *Nicholas of Dinkelsbühl and the Sentences at Vienna in the Early Fifteenth Century*, pp. 317-451
- BRÎNZEI, M., “Le commentaire des *Sentences* de Nicolas de Dinkelsbühl”, *Bulletin de Philosophie Médiévale* 15 (2013), pp. 59-64.
- BRÎNZEI, M., “Stanislaus of Znojmo and the Arrival of Wyclif’s Remanence Theory at the University of Vienna”, in: K. GHOSH – P. SOUKUP – M. BOSE – E. SOLOPOVA (ed.), *Wycliffism and Hussitism: Contexts, Methods, Impact, Responses*, Turnhout forthcoming.
- BRÎNZEI, M., “The Questions on the *Sentences* in Manuscript BH MSS 58 from the Biblioteca Histórica de la Universidad Complutense de Madrid,” in: *Pecia Complutense* 13/24 (2016), pp. 45-59.
- BRÎNZEI, M., “Unknown fragments of Petrus de Treysa in the Codex Basel, Universitätsbibliothek A-X-44”, *Chora* 14 (2016), pp. 285-293.
- BROWN, S. F., “Declarative and Deductive Theology in the Early Fourteenth Century”, in: *Was ist Philosophie im Mittelalter? Akten des X. Internationalen Kongresses für mittelalterliche Philosophie*, ed. JAN A. AERTSEN - ANDREAS SPEER (Miscellanea Mediaevalia, 26). Berlin, 1998, pp. 648–655.

- BROWN, S. F., “Declarative Theology after Durandus: Its Re-Presentation and Defense by Peter Aureoli”, in: *Philosophical Debates at Paris in the Early Fourteenth Century*, ed. STEPHEN F. BROWN - THOMAS DEWENDER - THEO KOBUSCH (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, 102), Leiden, 2009, pp. 401-422.
- BROWN, S. F., “The Early Durand of Saint-Pourçain on the Scientific Character of Theology”, in: *Durand of Saint-Pourçain and His Sentences Commentary*, eds. Andreas Speer – Fiorella Retucci – Thomas Jeschke – Guy Guldentops, Leuven 2014, pp. 171-183.
- BURROWS, M.S., “Jean Gerson and the ‘Traditioned Sense’ of Scripture as an Argument for an Ecclesial Hermeneutic”, in *Biblical Hermeneutics in Historical Perspective: Studies in Honor of Karlfried Froehlich on His Sixtieth Birthday*, ed. M.S. Burrows, P. Rorem, Grand Rapids, 1991.
- BURROWS, M.S., *Jean Gerson and De Consolatione Theologiae (1418): The Consolation of a Biblical and Reforming Theology for a Disordered Age*, Tübingen, 1991.
- BUSCHE, H. (ed.), *Departure for Modern Europe: A Handbook of Early Modern Philosophy (1400-1700)*, Hamburg, 2011.
- BYCHKOV, O., “The Nature of Theology in Duns Scotus and His Franciscan Predecessors”, in: *Franciscan Studies* 66 (2008), pp. 5-99.
- CALMA, M., “Plagium”, in *Mots médiévaux offerts à Ruedi Imbach*, ed. I. Atucha et alii (Turnhout, 2011), pp. 503-512.
- CAMERON, E., *Waldenses: Rejections of Holy Church in Medieval Europe*, Blackwell Publishers, Oxford 2000.
- CHAZAN, R., *Medieval Stereotypes and Modern Antisemitism*, Berkeley 1997.
- Church History*, 58 (1989), pp. 168-181.
- COLISH, M., *Faith, Force and Fiction in Medieval Baptismal Debates*, Washington, DC 2014.
- COURTENAY, W.J., “Antiqui and Moderni in Late Medieval Thought”, *Journal of the History of Ideas*, 48 (1987), pp. 3-10.
- COURTENAY, W.J., “Inquiry and Inquisition: Academic Freedom in Medieval Universities”, in *Church History* 58 (1989), pp. 168-181.
- COURTENAY, W.J., “Nominalism and Late Medieval Religion”, in: C.E. TRINKAUS – H.A. OBERMAN (eds.), *The Pursuit of Holiness in Late Medieval and Renaissance Religion*, Leiden 1974, pp. 26-59.
- COURTENAY, W.J., “The Two ‘Late Middle Ages’”, in: R. H. PICH – A. SPEER (ed.), *Contemplation and Philosophy: Scholastic and Mystical Modes of Medieval Philosophical Thought*, Leiden-Boston 2018, pp. 108-128.
- COURTENAY, W.J., “Theological disputations as Vienna in the Early Fifteenth Century. Harvard Ms lat. 162”, *Bulletin de Philosophie Médiévale*, 53 (2011), pp. 385-401.
- COURTENAY, W.J., “From Dinkelsbühl’s *Questiones Communes* to the Vienna Group Commentary. The Vienna ‘School’, 1415–1425”, in: M. BRINZEI (ed.): *Nicholas of Dinkelsbühl and the Sentences at Vienna in the Early Fifteenth Century*, (Studia Sententiarum 1), Turnhout, 2015, pp. 267-315.
- COURTENAY, W.J. – TACHAU, K.H., “Ockham Ockhamists, and the English-German Nation at Paris, 1339-1341”, *History of Universities* 2 (1982), pp. 53-96.
- COURTENAY, W.J., “Force of Words and Figures of Speech: The Crisis over *Virtus Sermonis* in the Fourteenth Century”, *Franciscan Studies* 44 (1984), pp. 107-128.
- COURTENAY, W.J., “Some notes on Robert of Halifax O.F.M.,” in: *Franciscan Studies* 33 (1973), pp. 133-142.
- COURTENAY, W.J., TACHAU, K.H., “Ockham Ockhamists, and the English-German Nation at Paris, 1339-1341”, *History of Universities* 2 (1982), pp. 53-96.
- CROSS, R., *Duns Scotus*, Oxford 1999.
- CURUȚ, I., “Review of Marcia Colish’s *Faith, Fiction and Force in Medieval Baptismal Debates*”, in: *Philobiblon* XXII, 1/2017, pp. 236-239.
- CURUȚ, I., “The *Sentences* Commentary of Thomas Ebendorfer: Manuscripts and Question Lists,” in: *Archives doctrinale d’histoire et littérature du Moyen Age* 88 (2021), pp. 65-111.
- CURUȚ, I., “Thomas Ebendorfer of Hasselbach”, in: H. LAGERLUND (ed.), *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy between 500 and 1500 (Second Edition)*, Dordrecht 2020, pp. 1902-1906.
- CURUȚ, I., “Thomas Ebendorfer on *Virtus Sermonis* and the Relation between Theology, Philosophy and Logic (With an Edition of His Prologue in Ms. Wien, ÖNB 4369),” forthcoming.

- CURUȚ, I., “Viennese University Theologians on Practical Theology”, *Archa Verbi*, 14 (2017), pp. 101-156.
- DAHAN, G., “Saint Thomas d’Aquin et la métaphore: rhétorique et herméneutique”, *Medioevo* 18 (1992), pp. 85-117.
- DAHAN, G., *Lire la Bible au moyen âge: Essais d’herméneutique médiévale*, Geneva, 2009.
- DAHMUS, J., *The Prosecution of John Wyclif*, New Haven, Conn., 1952.
- DE LIBERA, A., *La querelle des universaux. De Platon à la fin du Moyen Âge*, Paris, Éditions du Seuil, 1996.
- DE LIBERA, A., *Penser au Moyen Age*, Paris, 1991.
- DE RIJK, L.M., “Semantics and Ontology. An Assessment of Medieval Terminism”, in: *Medieval Supposition Theory Revisited*, ed. E.P. BOS, in collaboration with H.A.G. BRAAKHUIS, W. DUBA, C.H. KNEEPKENS, C. SCHABEL, Leiden-Boston 2013, pp. 13-59.
- DE VOOGHT, P., *Les sources de la doctrine chrétienne d’après les théologiens du XIVe siècle et du début du XVe avec le texte intégral des XII premières questions de la Summa inédite de Gérard de Bologne († 1317)*, Desclée de Brouwer 1954.
- DUMONT, S.D., “Theology as a Science and Duns Scotus’s Distinction between Intuitive and Abstractive Cognition”, *Speculum* 64 (1989), pp. 579-599.
- EIDELBERG, S., *Jewish Life in Austria in the Fifteenth Century: As Reflected in the Legal Writings of Rabbi Israel Isserlein and His Contemporaries*, Philadelphia 1962.
- ELBEL, P. – ZIEGLER, W., “Am schwarzen sntag mardert man dieselben juden, all die zaigten vill guets an under der erden... Die Wiener Gesera: eine Neubetrachtung,” in: H. TEUFEL – P. KOČMAN – M. ŘEPA (eds.), *Avigdor, Benesch, Gitl. Juden in Böhmen, Mähren und Schlesien im Mittelalter. Samuel Steinherz sum Gedenken (1857 Güssing – 1942 Theresienstadt)*, Brünn / Prag / Essen 2016, pp. 201-268.
- FLANAGIN, D.Z. “Making Sense of It All: Gerson’s Biblical Theology”, in *A Companion to Jean Gerson*, ed. B.P. McGuire, Leiden, 2006, pp. 133-178.
- FLÜELER, C., “Teaching Ethics at the University of Vienna: The Making of a Commentary at the Faculty of Arts (A Case Study)”, in: I.P. BEJCZY (ed.), *Virtue Ethics in the Middle Ages. Commentaries on Aristotle’s, Nicomachean Ethics, 1200–1500*, Leiden 2008, pp. 277-346.
- FORREST, I., *The Detection of Heresy in Late Medieval England*, Oxford: Clarendon Press, 2005.
- FRASSETTO, M. (ed.), *Heresy and the Persecuting Society in the Middle Ages*, Leiden, Brill, 2006.
- FRIEDMANN, R., *Medieval Trinitarian Thought from Aquinas to Ockham*, Cambridge 2010.
- FRIEDMANN, R.L., “The Sentences Commentary, 1250-1320. General Trends, The impact of the Religious Orders, and the Test Case of Predestination”, in *Medieval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard*, ed. G. R. Evens, Leiden, 2002, pp. 41-128.
- FUDGE, T. A., *The Magnificent Ride: The First Reformation in Hussite Bohemia*, St. Andrews Studies in Reformation History, Ashgate, Aldershot 1998.
- FUDGE, T. A., *The Trial of Jan Hus: Medieval Heresy and Criminal Procedure*, Oxford, 2013.
- FUDGE, T.A., *Jan Hus. Religious Reform and Social Revolution in Bohemia*, London-New York 2010.
- GELBER, H.G., *Exploring the Boundaries of Reason: Three Questions on the Nature of God by Robert Holcot* OP, Toronto 1983.
- GELBER, H.G., *Logic and the Trinity: A Clash of Values on Scholastic Thought, 1300-1335*, Madison 1987.
- GEORGEDES, K., “Robert of Halifax,” in: H. LAGERLUND (ed.), *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy between 500 and 1500 (Second Edition)*, Dordrecht 2020, pp. 1719-1721.
- GHOSH, K., “Logic, Scepticism, and ‘Heresy’ In Early Fifteenth-Century Europe: Oxford, Vienna, Constance”, in: D. G. DENEY – K. GHOSH – N. ZEEMAN (ed.), *Uncertain Knowledge: Scepticism, relativism, and doubt in the Middle Ages*, Turnhout 2014, pp. 261-283.
- GIRGENSOHN, D., *Peter von Pulkau und die Wiedereinführung des Laienkelches. Leben und Wirken eines Wiener Theologen in der Zeit des großen Schismas*, Göttingen 1964.
- GOLDMANN, A., “Die Wiener Gesera und die Urteils-Verkündigungen vom Jahre 1421,” in: A. GOLDMANN (ed.), *Das Judenbuch der Scheffstraße zu Wien (1389-1420), mit einer Schriftprobe*, Wien / Leipzig 1908, pp. 112-133.
- GONNET, J. – MOLNÁR, A., *Les Vaudois au Moyen Âge*, Claudiana, Turin 1974.

- GRUNDMANN, H., *Religious Movements in the Middle Ages*, (trans. S. Rowan, 1935) Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1996.
- GRUNWALD, M., *Vienna*, 1836.
- HABERKERN, E., *Die ›Wiener Schule‹ der Pastoraltheologie im 14. und 15. Jahrhundert. Entstehung, Konstituenten, literarische Wirkung*, Göppingen 2003.
- HADINGER, A., *Katalog der Handschriften des Augustiner Chorherrenstiftes Klosterneuburg. Teil 1: Cod. 1-100*, Vienna 1983.
- HALLAMAA, O., "Defending Common Rationality: Roger Roseth on Trinitarian Paralogisms," *Vivarium* 41 (2003), pp. 84-119.
- HARVEY, M., "The Diffusion of the *Doctrinale* of Thomas Netter in the Fifteenth and Sixteenth Century", in: L. SMITH – B. WARD (ed.), *Intellectual Life in the Middle Ages: Essays presented to Margaret Gibson*, London, 1992, pp. 281-294.
- HOBBS, D., *Authorship and Publicity before Print: Jean Gerson and the Transformation of Late Medieval Learning*, Philadelphia 2009.
- HOENEN, M.J.F.M. "Tradition and Renewal: The Philosophical Setting of Fifteenth-Century Christology. Heymericus de Campo, Nicolaus Cusanus, and the Cologne *Quaestiones vacantiales* (1465)", in: *Christ Among the Medieval Dominicans: Representations of Christ in the Texts and Images of the Order of Preachers*, ed. K. EMERY, J. WAWRYKOW, Notre-Dame, 1998, pp. 462-492.
- HOENEN, M.J.F.M., "Jean Wyclif et les *universalia realia*", in: *La Servante et la consolatrice: la philosophie dans ses rapports avec la théologie au Moyen Âge*, ed. JEAN-LUC SOLERE – ZÉNON KALUZA, Paris: Vrin, 2002, pp. 172-92.
- HOENEN, M.J.F.M., "Modus loquendi platoniorum: Johannes Gerson und seine Kritik an Platon und den Platonisten", in: *The Platonic Tradition in the Middle Ages: A Doxographic Approach*, ed. STEPHEN GERSH – MAARTEN HOENEN, Berlin: Gruyter, 2002, pp. 325-43.
- HOENEN, M.J.F.M., "Nominalismus als universitäre Spekulationskontrolle", *Recherches de théologie et philosophie médiévales*, 73 (2006), pp. 349-74.
- HOENEN, M.J.F.M., "Theology and Metaphysics: the Debate between John Wyclif and John Kenningham on the Principles of Reading the Scriptures", in MARIA-TERESA FUMAGALLI BEONIO BROCCIERI – STEFANO SIMONETTA (eds.), *John Wyclif: Logica, Politica, Theologica*, Firenze: Galluzzo, 2003, pp. 23-55.
- HOENEN, M.J.F.M., "Via antiqua and via moderna in the Fifteenth Century: Doctrinal, Institutional, and Church Political Factors in the Wegestreit", in: RUSSELL L. FRIEDMANN – LAUGE O. NIELSEN (eds.), *The Medieval Heritage in Early Modern Metaphysics and Modal Theory, 1400–1700*, Dordrecht: Kluwer, 2003, pp. 9-36.
- HOLOPAINEN, T.M., *William Ockham's Theory of the Foundations of Ethics*, Helsinki 1991.
- HORST, U. – FAES DE MOTTONI, B., "Die Zwangstaufe jüdischer Kinder im Urteil scholastischer Theologen," in: *Münchener theologische Zeitschrift* 40/3 (1989), pp. 173-199.
- HÜBENER, W. "Der theologisch-philosophische Konservatismus des Jean Gerson", in: *Antiqui und Moderni. Traditionsbewusstsein und Fortschrittsbewusstsein im späten Mittelalter*, ed. A. Zimmerman – G. Vuillemin-Diem, Berlin 1974, pp. 171-200.
- KALUZA, Z., "Auteur et plagiaire: quelques remarques", in *Was ist Philosophie im Mittelalter? Akten des X. Internationalen Kongresses für mittelalterliche Philosophie*, ed. JAN A. AERTSEN - ANDREAS SPEER (Miscellanea Mediaevalia, 26). Berlin, 1998, pp. 312-320.
- KALUZA, Z., "Jérôme de Prague et le *Timée* de Platon", *Archives d'histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age* 61 (1994), pp. 57-104.
- KALUZA, Z., "Le chancelier Gerson et Jérôme de Prague", in *Archives d'Histoire Doctrinale et littéraire du Moyen Age* 51 (1984), pp. 81-126.
- KALUZA, Z., "Les sciences et leurs langages. Note sur le statut du 29 décembre 1340 et le prétendu statut perdu contre Ockham", in: *Filosofia et teologia nel trecento. Studi in ricordo di Eugenio Randi*, ed. L. BIANCHI, Louvain-la-Neuve, 1994, pp. 197-258.
- KALUZA, Z., *Les querelles doctrinales à Paris: Nominalistes et realistes aux confins du XIVe et du XVe siècles*, Bergamo 1988.
- KEJŘ, J., *Die Causa Johannes Hus und das Prozess-recht der Kirche*, trans. by Walter Annuss, Regensburg: Pustet, 2005.
- KIECKHEFER, R., *Repression of Heresy in Medieval Germany*, Philadelphia 1979.

- KLICMAN, L., “Der Wiener Process gegen Hieronymus von Prag, 1410–12”, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 21 (1900), pp. 445-57.
- KÖNIG, E., *Kardinal Giordano Orsini*, Freiburg im Breisgau 1906.
- KRAUSS, S., *Die Wiener Gesera vom Jahre 1421*, Wien / Leipzig 1920.
- LAMBERT, M., *Medieval Heresy: Popular Movements from the Gregorian Reform to the Reformation*, 3rd edn, Oxford: Blackwell, 2002.
- LAMBERTINI, R., “Francis of Marchia”, in: H. LAGERLUND (ed.), *Encyclopedia of Medieval Philosophy: Philosophy between 500 and 1500 (Second Edition)*, Dordrecht 2020, pp. 574-577.
- LANG, A., “Das Verhältnis von Schrift, Tradition und kirchlichem Lehramt nach Heinrich Totting von Oyta”, *Scholastik* 40 (1965): pp. 214-234.
- LANG, A., *Die Wege der Glaubensbegründung bei den Scholastikern des 14. Jahrhunderts*, Münster i. W. 1930.
- LANG, P.J., *Die Christologie bei Heinrich von Langenstein*, Freiburg 1966.
- LARSEN, A., *The School of Heretics: Academic Condemnation at the University of Oxford, 1277–1409*, Leiden: Brill, 2011.
- LEFF, G., *William of Ockham: The Metamorphosis of Scholastic Discourse*, Manchester 1975.
- LEVY, I. C., “Defining the Responsibility of the Late Medieval Theologian: The Debate between John Kynyngham and John Wyclif“, *Carmelus* 49 (2002), pp. 5-29.
- LHOTSKY, A., *Thomas Ebendorfer. Ein österreichischer Geschichtsschreiber, Theologe und Diplomat des 15. Jahrhunderts*, Stuttgart 1957.
- LICKTEIG, F.-B., *The German Carmelites at The Medieval Universities*, Rome 1981.
- LINDNER, B., *Die Erkenntnislehre des Thomas von Straßbourg*, Münster 1930.
- LOHRMANN, K., “The Vienna Gesera”, in: G. MILCHRAM (ed.), *Museum Judenplatz for Medieval Jewish Life in Vienna*, Pichler Verlag, Vienna, 2000.
- LOWE, E., *The Contested Theological Authority of Thomas Aquinas. The Controversies Between Hervaeus Natalis and Durandus of St. Pourçain, 1307-1323*, Routledge 2003.
- LUKÁCS, E.A., “Contuli cum magistro meo reverendo Nicholao de Dinkelspuhel in tribus principiis meis: Die Principia des Walter von Bamberg Ocarum aus 1400-1402,” in: *Documenti e studi sulla tradizione filosofica medievale* 29 (2018), pp. 479-504.
- MADRE, A., *Nikolaus von Dinkelsbühl. Leben und Schriften. Ein Beitrag zur theologischen Literaturgeschichte*, Münster 1965.
- MAIERÜ, A., “Aspetti del rapporto tra logica e teologia nel tardo Medioevo”, in P. Llorente (ed.), *Actes del Simposi Internacional de Filosofia De l’Edat Mitjana, Vic-Girona, 11-16 d’abril de 1993*, Vic 1996, pp. 39-49.
- MAIERÜ, A., “Logic and Trinitarian Theology: *De modo predicandi ac sylogizandi in divinis*”, in *Meaning and Inference in Medieval Philosophy*, ed. N. Kretzmann, Dordrecht, 1988, pp. 247-295.
- MAIERÜ, A., “Logica aristotelica e teologia trinitaria: Enrico Totting da Oyta”, in *Studi sul XIV secolo in memoria di Anneliese Maier*, ed. A. Maierü, A. Paravicini Baliani, Rome, 1981, pp. 481-512.
- MAIERÜ, A., “Logique aristotélicienne et théologie trinitaire au XVe siècle”, in M. Olszewski (ed.), *What is ‘theology’ in the Middle Ages? Religious Cultures of Europe*, Münster i. W. 2007, pp. 329-350.
- MAIERÜ, A., “Logique et théologie trinitaire dans le moyen-âge tardif: deux solutions en présence,” in *The Editing of Theological and Philosophical Texts from the Middle Ages*, ed. M. Asztalos, Stockholm, 1986, pp. 185-212.
- MAIERÜ, A., “Universaux et Trinité du XIIe au XVe siècle”, in J.-L. Solère – Z. Kaluza (eds.), *La servante et la consolatrice. La philosophie dans ses rapports avec la théologie au Moyen Âge*, Paris 2002, pp. 151-172.
- MAIERÜ, A., “*Ymaginatio manductiva*. Logica e teologia trinitaria in Pietro de Pulkau”, in *Itinéraires de la raison: Etudes de philosophie médiévale offertes à Maria Cândida Pacheco*, ed. J. F. Meirinhos, Turnhout 2005, pp. 347-364.
- MAIERÜ, A., “*Ymaginationes manductive*: Logic and Trinitarian Theology in Peter of Pulkau”, in P.A. Kärkkäinen, *Trinitarian Theology in the Medieval West*, Helsinki 2007, pp. 226-255.
- MANN, W. E., “Duns Scotus on Natural and Supernatural Knowledge of God”, in: T. WILLIAMS (ed.), *The Cambridge Companion to Duns Scotus*, Cambridge 2003, pp. 238-262.
- MARCOLINO, V., “Das Nachwirken der Lehre Hugolins”, in: W. ECKERMANN (ed.), *Schwerpunkte und Wirkungen des Sentenzenkommentars Hugolins von Orvieto O.E.S.A.*, Würzburg 1990, pp. 295-481.

- MARMURSZTEJN, E. – PIRON S., “Duns Scot et la politique. Pouvoir du prince et conversion des juifs,” in: O. BOULNOIS – E. KARGER – J.-L. SOLERE (eds.), *Duns Scot. Paris, 1302-2002. Actes du colloque de Paris, 2-4 septembre 2002*, Turnhout 2004, pp. 21-62.
- MARMURSZTEJN, E., “Uses and Echoes of Visigothic Conciliar Legislation in the Scholastic Controversy on Forced Baptism (Thirteenth and Fourteenth Centuries),” in: M. GARCÍA-ARENAL – Y. GLAZER-EYTAN (eds.), *Forced Conversion in Christianity, Judaism and Islam: Coercion and Faith in Premodern Iberia and Beyond*, Leiden – Boston 2020, pp. 33-59.
- MARMURSZTEJN, E., *Le baptême forcé des enfants juifs*, Paris 2016.
- MARTÍNEZ DÍEZ, G. – RODRÍGUEZ, F., *La colección canónica hispana*, vol. 5, Madrid 1992.
- MAURER, A., *The Philosophy of William of Ockham in the Light of Its Principles*, Toronto, PIMS, 1999.
- MEYJES, G.H.M., *Jean Gerson – Apostle of Unity: His Church Politics and Ecclesiology*, trans. J.C. Grayson, Leiden, 1999.
- MICHALSKI, K., *La philosophie au XIVe siècle. Six études*, hrg. von K. FLASCH, Frankfurt, 1968, pp. 20-21.
- MÖHLE, H., “Kapitel 1. Das scotische Konzept einer scientia practica”, in: Hannes Möhle, *Ethik als scientia practica nach Johannes Duns Scotus. Eine philosophische Grundlegung*, Münster 1995, pp. 13–157.
- MOODY, E.A., “Ockam, Buridan, and Nicholas of Autrecourt: The Parisian Statutes of 1339 and 1340”, *Franciscan Studies* 7 (1947), pp. 113-146
- MOODY, E.A., “Ockam, Buridan, and Nicholas of Autrecourt: The Parisian Statutes of 1339 and 1340”, *Franciscan Studies* 7 (1947), pp. 113-146.
- NASH, P.V., “Giles of Rome and the Subject of Theology”, in: *Medieval Studies* XVIII (1956), pp. 61-92.
- NEWMAN, L., *Jewish Influence in Christian Reform Movements*, 2016.
- NIEDERBACHER, B. – LEIBOLD, G. (eds.), *Theologie als Wissenschaft im Mittelalter. Texte, Übersetzungen, Kommentare*, Münster 2006.
- OBERMAN, H. A., *The Harvest of Medieval Theology: Gabriel Biel and Late Medieval Nominalism*, Grand Rapids, 1967.
- OCKER, C., “Contempt for Friars and contempt for Jews in late medieval Germany,” in: S. J. MCMICHAEL – S. MYERS (eds.), *Friars and Jews in the Middle Ages and Renaissance*, Leiden 2004, pp. 119-146.
- OCKER, C., “German Theologians and the Jews in the Fifteenth Century,” in: D.P. BELL – S.G. BURNETT (eds.), *Jews, Judaism, and the Reformation in Sixteenth-Century Germany*, Leiden 2006, pp. 33-65.
- OLIVA, A., “Quelques éléments de la *doctrina theologiae* selon Thomas d’Aquin”, in: *What is Theology in the Middle Ages? Religious Cultures of Europe (11th–15th Centuries) as Reflected in Their Self-Understanding* (Archa verbi. Subsidia 1), ed. Mikołaj Olszewski, Münster 2007, pp. 167-193.
- OLIVA, A., *Les débuts de l’enseignement de Thomas d’Aquin et sa Conception de la Sacra Doctrina*, Paris 2006.
- OLSZEWSKI, M., *Dominican Theology at the Crossroads. A Critical Edition and Study of the Prologues to the Commentaries on Peter Lombard’s Sentences by James of Metz and Hervaeus Natalis* (Archa verbi. Subsidia 2), Münster 2010.
- PELLETIER, J., *William Ockham on Metaphysics. The Science of Being and God*, Turnout 2012.
- PORRO, P., *Thomas Aquinas. A Historical and Philosophical Profile*, tr. by J.G. Trabbic, R.W. Nutt, Washington 2016.
- PUTALLAZ, F.-X., “Censorship”, in: R. PASNAU (ed.), *The Cambridge History of Medieval Philosophy*, 2 vols, Cambridge: Cambridge University Press, 2010, vol. 1, pp. 99-113.
- ROBERT, A., “Robert of Halifax,” in: *Encyclopaedia of British Philosophy*, Bristol, 2006.
- ROBSON, J.A., *Wyclif and the Oxford Schools*, Cambridge, 1961.
- ROSEMANN, P. W., “Introduction: Three Avenues for Studying the Tradition of the *Sentences*”, in: P. W. ROSEMANN (ed.), *Medieval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard*, vol. 3, Leiden 2015, pp. 1-25.
- RUBIN, M., *Gentile Tales: The Narrative Assault on Late Medieval Jews*, Philadelphia 2004.
- SACKVILLE, L., *Heresy and Heretics in the Thirteenth Century: The Textual Representations*,

- SALERNO, L., *Il Prologo al Commento alle Senteze di Landolfo Caracciolo: edizione e studio*, Università degli Studi di Milano 1989.
- SCHABEL, C., “Dominican Anti-Thomism. James of Metz’s Question on Divine Foreknowledge, with a Rebuttal from the *Correctorium Iacobi Metensis*”, in *Przegląd Tomistyczny* 20 (2014), pp. 35-72.
- SCHABEL, C., “Henry of Langenstein, Henry Totting of Oyta, Nicholas of Dinkelsbühl and the Vienna Group on Reconciling Human Free Will with Divine Foreknowledge”, in: M. BRİNZEI – C. SCHABEL (ed.), *Philosophical Psychology in Late-Medieval Commentaries on Peter Lombard’s Sentences. Acts of the XIVth Annual Colloquium of the Société Internationale pour l’étude de la Philosophie Médiévale, Radboud Universiteit Nijmegen, 28-30 October 2009*, Turnhout 2020, pp. 327-406.
- SCHABEL, C., “Nicholas of Dinkelsbühl and the *Filioque* at Vienna in the Early Fifteenth Century”, in: M. BRİNZEI (ed.): *Nicholas of Dinkelsbühl and the Sentences at Vienna in the Early Fifteenth Century*, (Studia Sententiarum 1), Turnhout, 2015, pp. 15-83.
- SCHÖTTLER, H.G., “*Vera theologia est practica*. (Martin Luther). Theologie als topologische Wissensform in einer Welt als fragiler *topos* der Gottesbegegnung”, in: *Quo vadis, theologia? Neue Perspektiven auf Religion in der späten Moderne*, eds. Johannes Först/ Heinz-Günther Schöttler, (Biblische Perspektiven für Verkündigung und Unterricht 4), Berlin, 2009, 107–150.
- SCHUBERT, K., “Die Wiener Gesera und der Freitod von Wiener Juden zur ‘Heiligung Gottes’,” in: B. KLEIN – C. MÜLLER (eds.), *Memoria – Wege jüdischen Erinnerns. Festschrift für Michael Brocke zum 65. Geburtstag*, Berlin 2005, pp. 541-551.
- SCHUBERT, K., *Die Geschichte des österreichischen Judentums*, Wien – Köln – Weimar 2008.
- SHANK, M.H., ‘*Unless You Believe, You Shall Not Understand*’. *Logic, University, and Society in Late Medieval Vienna*, Princeton 1988.
- SHANK, M.H., “University and Church in Late Medieval Vienna: *Modi Dicendi et Operandi*, 1388-1421,” in: M.J.F.M. HOENEN – J.H.J. SCHNEIDER – G. WIELAND (eds.), *Philosophy and Learning. Universities in the Middle Ages*, Leiden 1995, pp. 43-59.
- SLOTENMAKER, J.T. – WITT, J.C., *Robert Holcot*, Oxford 2016.
- SLOTENMAKER, J.T., “Henry of Gorkum’s *Conclusiones Super IV Libros Sententiarum*: Studying the Lombard in the First Decades of the Fifteenth Century”, in: *Medieval Commentaries on the Sentences of Peter Lombard*, vol. 3, ed. Philipp W. Rosemann, Leiden 2014, pp. 145-173.
- SLOTENMAKER, J.T., *Trinitarian Theology in Medieval and Reformation Thought*, Springer Nature, 2020.
- SMALLEY, B., *The Study of the Bible in the Middle Ages*, Oxford, 1952.
- SOMMERFELDT, G., “Zwei Schismatraktate Heinrichs von Langenstein: Sendschreiben an König Wenzel von 1381 und Schreiben an Bischof Friedrich von Brixen, um 1384”, in: *MIÖG*, Ergänzungsband 7 (1907), pp. 461-469.
- SONDAG, G., “La théologie comme science pratique”, in: Duns Scot, *La théologie comme science pratique (Prologue de la »Lectura«)*, introduction, traduction et notes par Gerard Sondag, Paris 1996, pp. 75–103.
- SOUKUP, P., *Jan Hus: The Life and Death of a Preacher*, Indiana 2019.
- SPINKA, M., “Hus’ Trial at the Council of Constance”, in *Czechoslovakia: Past and Present*, ed. M. Recheigl (The Hague, 1968), vol. 2, pp. 1208-1220.
- STEGMÜLLER, F. *Repertorium commentariorum in Sententias Petri Lombardi*, vol. 1, Würzburg 1947.
- STENECK, N.H., *Science and Creation in the Middle Ages. Henry of Langenstein (d. 1397) on Genesis*, Notre Dame 1976.
- STRNAD, A., “Die Zeugen im wiener Prozess gegen Hieronymus von Prag”, in *Husitství – Reformace – Renaissance: Sborník k 60.narozeninám Františka Šmahela*, ed. JAROSLAV PÁNEK – MILOSLAV POLÍVKA – NOEMI REICHERTOVÁ, 3 vols, Praha: Historický ústav, 1994, vol. 1, pp. 331-68.
- SWANSON, R. N., *University, Academics and the Great Schism*, Cambridge 2002.
- TABER, Jr., D., “Pierre d’Ailly and the Teaching Authority of the Theologian”, *Church History*, 59 (1990), pp. 163-74.
- Tabulae codicum manu scriptorum, praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum. Edidit Academia Caesarea Vindobonensis. Vol. III: Cod. 3501-5000*, Wien 1869.
- THIJSEN, J. M. M. H., *Censure and Heresy at the University of Paris, 1200–1400*, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1998.
- THOM, P. *Logic of the Trinity: Augustine to Ockham*, New York, 2012.

- THORNDIKE, L., *University Records and Life in the Middle Ages*, New York 1944.
- TRACHTENBERG, J., *The Devil and the Jews: The Medieval Conception of the Jew and Its Relation to Modern Anti-Semitism*, Philadelphia 2002.
- TRAPP, D., “Augustinian Theology of the 14th Century. Notes on Editions, Marginalia, Opinions and Booklore,” *Augustiniana* 6 (1956), pp. 146-274.
- TURNER, N., “Jews and Judaism in Peter Aureol’s *Sentences* Commentary,” in: S. MCMICHAEL – S. MYERS (eds.), *Friars and Jews in the Middle Ages and Renaissance*, Leiden 2004, pp. 81-98.
- TURNER, N., “Robert Holcot on the Jews,” in: S. DELANY (ed.), *Chaucer and the Jews*, New York 2002, pp. 133-144.
- TURNER, N., “An Attack on the Acknowledged Truth: French, English, and German Theologians on the Jews in the Fourteenth Century,” PhD thesis, University of Iowa, 1996.
- TURNER, N., “Jewish Witness, Forced Conversion, and Island Living: John Duns Scotus on Jews and Judaism,” in: M. FRASSETTO (ed.), *Jews and Christians in the Twelfth and Thirteenth Centuries*, New York 2006, pp. 183-209.
- UIBLEIN, P., “Epilegomena zur Neuausgabe der *Cronica Austriae* Thomas Ebendorfers”, in *Die Universität Wien im Mittelalter. Beiträge und Forschungen*, Wien, 1999, pp. 461-488.
- ULLMANN, W., *The Origins of the Great Schism: A Study in Fourteenth Century Ecclesiastical History*, London 1948.
- UNTERKIRCHER, F., *Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1401 bis 1450*. 1. Teil: Text. 2. Teil: Tafeln, Wien 1971.
- WALSH, K., “Vom Wegestreit zur Häresie: Zur Auseinandersetzung um die Lehre John Wyclifs in Wien und Prag an der Wende zum 15. Jahrhundert”, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 94 (1986), pp. 25-47.
- WALSH, K., „Professors in the Parish Pulpit: Zu Thomas Ebendorfers homiletischer Tätigkeit als ‚Winzerseelsorger‘ in Perchtoldsdorf”, in: *Innsbrucker Historische Studien* 22 (2000), pp. 79-116.
- WALZER, M. –LORBERBAUM, M. –ZOHAR, N.J. –ACKERMAN, A. (eds.), *The Jewish Political Tradition. Vol. II: Membership*, Yale 2003.
- WITT, J., “Creating Jewish Otherness: The Jew as an Archetype in Fourteenth-Century Philosophical and Theological Reasoning,” in: M. KRUMMEL – T. PUGH (eds.), *Jews in Medieval England. The New Middle Ages*, Cham 2017, pp. 71-86.
- WITT, J.C., *Between Faith and Knowledge: ‘Theological Knowledge’ in Gregory of Rimini and his Fourteenth-Century Context*, PhD Thesis, Boston College, 2012.
- WÖLLER, F., *Theologie und Wissenschaft bei Petrus Aureoli. Ein scholastischer Entwurf aus dem frühen 14. Jahrhundert* (Studien und Texte zur Geistesgeschichte des Mittelalters, 117), Brill, Leiden-Boston, 2015.
- XIBERTA, B. M., *De scriptoribus scholasticis saeculi XIV ex ordine Carmelitarum*, Louvain 1931. York: York Medieval Press; Woodbridge: Boydell & Brewer, 2011.
- ZAHND, U., “Disputing without *socii*. The *Principium* on Book IV of Conrad of Rothenburg, Vienna 1408–09”, in M. BRÎNZEI – W. DUBA (eds.), *Les principia sur les Sentences. Entre exercice institutionnel et débat philosophique*, forthcoming.
- ZAHND, U., “Plagiats individualisés et stratégies de singularisation. L’évolution du livre IV du commentaire commun des *Sentences* de Vienne”, in: M. BRÎNZEI (ed.): *Nicholas of Dinkelsbühl and the Sentences at Vienna in the Early Fifteenth Century*, (Studia Sententiarum 1), Turnhout, 2015, pp. 85-265.
- ZAHND, U., *Wirksame Zeichen? Sakramentenlehre und Semiotik in der Scholastik des ausgehenden Mittelalters*, Tübingen 2014.
- ZUMKELLER, A., “Die Augustinerschule des Mittelalters. Vertreter und philosophisch-theologische Lehre”, in: *Analecta Augustiniana* 27 (1964), pp. 167-262.

3. Surse online

- ALPHONSUS VARGAS, *In I Sent.*, ed. Venice 1490 (transcription by L. CIOCA, accessible online at <http://textlib.thesis-project.ro/html/vargas/atv-11d2.xml>).
- IOHANNES DE MIRICURIA, *In I Sent.*, ed. E. RANDI – M. PARODI, accessible online at <http://filosofia.dipafilo.unimi.it/~mparodi/mirecourt/testi/questioni/questio18.htm>).

LUKACS, E.A., “*Sentences Commentaries from the Early University of Vienna under the Paleographical Magnifying Glass*”, in: *Iter Austriacum*, February 25, 2016. www.iter-austriacum.at/uncategorized/sentences-commentaries-from-the-early-university-of-vienna-under-the-paleographical-magnifying-glass/.

Repertorium Academicum Germanicum (RAG), <https://rag-online.org>.

ROBERT HOKOT, *Super quattuor libros Sententiarum questiones*, ed. Lyon 1518 (transcription by D. COMAN, accessible online at <http://thesis-project.ro/robertusholcot/files/Circa%201um%20librum%20Sententiarum%2C%20q.%201.pdf>)